

УДК 811.111:81'364

Кхеліл О. І.

ПАРАДИГМА ГІПОТАКТИЧНИХ І ПАРАТАКТИЧНИХ ЗАСОБІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ УМОВНОГО ПІДРЯДНОГО ЗВ'ЯЗКУ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ)

Дослідження синтаксису англійської мови в історичній перспективі донедавна відігравали другорядну роль порівняно з фонологічними, лексичними і морфологічними розвідками. Однак наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. завдяки працям Д. Лайтфута [1], Е. Траугот [2], Ф. Віссера [3], Д. Кастовського [4], І. Р. Буніатової [5; 6], І. Є. Грачової [7], І. Є. Снісаренко [8] та ін. було здійснено прорив у розбудові діахронних студій у царині синтаксису, визначено основні напрями змін, що відбувалися у названій підсистемі протягом століть.

Метою нашої статті є виявлення паратактичних та гіпотактичних засобів на позначення умовного підрядного зв'язку в англійській мові на різних етапах її розвитку. Об'єктом дослідження є засоби вираження умовності у давньоанглійській ($\approx 450-1150$ (1066 за деякими джерелами)) (далі ДА), середньоанглійській (1150 (1066) - 1476) (СА) і ранньомовноанглійській (1476 - 1776) (РНА) мові. Предмет дослідження складає парадигма сполучникового складу на позначення умовності, а також паратактичні засоби вираження умовного значення у зазначених періодах розвитку англійської мови. Актуальність дослідження полягає у спрямуванні сучасних граматичних студій на розкриття типів зв'язку у простому й складному реченнях, висвітлення механізмів їхнього розвитку у різні періоди історії англійської мови. Для реалізації вказаної мети необхідним є виконання таких завдань: 1) проаналізувати гіпотактичні засоби вираження умовності у ДА, СА і РНА мові; 2) визначити паратактичні засоби на позначення умовного зв'язку на попередніх етапах розвитку англійської мови і співвіднести їх із відповідними засобами в сучасній англійській мові.

Особливості дослідження синтаксису складного речення у ДА мові пов'язані із визнанням наявності / відсутності розвинутого гіпотактичного зв'язку у текстах цього періоду. Деякі дослідники почасти справедливо твердять, що у ДА і решті давньогерманських мов підрядний тип зв'язку експлікований сурядними засобами (імпліцитний гіпотаксис), і що це в окремих випадках ускладнює інтерпретацію закладених у текст смислів [2, с. 220].

Як зазначає Д. Лейт [9, с. 92], використання гіпотаксису у текстах різних жанрів було ознакою впливу іншомовних моделей, якого давні автори зазнавали завдяки перекладам з античних мов, зокрема латини. Д. Кастовські [4, с. 369] розкриває компромісний варіант поєднання паратаксису і гіпотаксису у ДА мові і виділяє чотири стадії у розвитку синтаксичних відношень у межах складного речення:

1. Паратаксис є початковим етапом у розвитку синтаксичних відношень: *þis earme wif me gesohte, sæde þæt ic mihte hyre to þe gepingian*

(Ælfric's Life of Saint Basil the Great, 996-997:173-74) – «Ця бідна жінка знайшла мене, сказала, що я міг заступитися за неї перед тобою».

2. Початковий гіпотаксис – використання прийменників і вказівних прислівників як зв'язних елементів: *þu ilcan geare hie fuhton wiþ Brettas þær mon nu nemneþ Cerdices ford* (Anglo-Saxon Chronicle, ≈ 890:519-20) – «У той же рік вони билися із бриттами там, де зараз названо Кердісесфорд» (цитовано за В. Mitchell [10, с. 69]).

3. Копі-корелятивна стадія – використання корелятивних часток з однаковим написанням, однак різним значенням: *þær þæt gemynd bið, þær bið þæt andgyt and se wylla* (Analecta Anglo-Saxonica, 1834:65) – «Де є розум, там є розуміння і воля» (цитовано за R. Stockwell [11, с. 370]).

4. Гіпотаксис, який передбачає використання корелятивного елементу у підрядному реченні: *willað hū hine āþecgan gif hē on þrēat cumeð*. (Wulf and Eadwacer, ≈10 с.: 2) – «Вони хочуть, щоб він убивав, якщо він до армії піде».

Із цього випливає, що гіпотаксис, так само як і паратаксис, були відмінною ознакою ДА і перебували у стані динамічної рівноваги.

Об'єднання клауз у межах давньоанглійського складного синтаксичного цілого часто відбувалося за допомогою сполучників, серед яких найбільш розповсюдженими були *then* (*þa*) та *and* [9, с. 92]. Однак відмінною особливістю оформлення складнопідрядних речень у ДА мові була омонімічність сполучникового і прислівникового складу для реалізації підрядного зв'язку. Зокрема *æfter* могло означати *afterwards* і *after*, *for þon – therefore* і *because*, *swa – so* і *as* тощо. Існували також винятки, до яких належать сполучники умовності, тобто *gif ... þonne* (*if ... than*), які використовувалися виключно як сполучники-маркери умовності [12, с. 61].

Умовні речення у ДА мові, так само як і в сучасній, могли виражати можливість або неможливість дії у минулому, теперішньому і майбутньому. Однак різниця між нереальністю виконання певної дії у минулому, теперішньому або майбутньому не була флективно оформленою, а отже у деяких випадках віднесеність до певного проміжку часу визначалася за допомогою прислівників часу або з урахуванням контексту [2, с. 256].

Серед сполучників ДА, що слугують для реалізації підрядного зв'язку, Б. Мітчел розрізняє прийменникові й безприйменникові, а також прості (*that*), групові (*so that*) й розділені (*so...that, if...then*) [10, с. 83]. Нагадаємо, що умовні сполучники сучасної англійської мови *if...then* походять від ДА *gif...þonne*, хоча, так само як і в сучасній англійській, ДА *gif* часто вживали без кореляційного елементу *þonne*:

(1) *Gif se hlaforð him þonne wif seald, sie hio and hire bearn þæs hlaforðes* (colawafint LawAfEl: 11.24) – «Якщо господар дав йому дружину, вона і її дитина належатимуть господарю» (цитовано за А. Van Kemende [11, с. 14]).

У деяких випадках замість кореляційного елементу *þonne* трапляються питальні слова. Напр.:

(2) *Gif ðonne se sacred bið ðæs ungerad lareowdomes, hwæt forstent ðonne his gehlyd?* (cocura CP 15, 91, 25) – «Якщо священик є

некваліфікованим у наданні інструкцій (порад), яка користь від його крику?» (цитовано за A. Van Kemende [11, с. 14].

Порівняємо також *gif* у значенні «*even if*»:

(3) ...*and gif eowere synna wæron wolcnreade ær ðan, hi beoð scinende on snawes hwitnyse* (Ælfric's Catholic Homilies. The Second Series, 996-997: 21 184.139) – «... і навіть, якщо твої гріхи були колись червоними, вони зараз сяють білосніжним снігом» (цитовано за Traugott [2, с. 258].

У реченнях із нереальною умовою знаходимо конструкцію *þær* + дієслово в умовному способі. Зауважимо, що вживання *þær* на позначення умовного зв'язку, підтверджується функціонуванням *þær* та *if* у паралельних конструкціях. Напр.:

(4) *þær we us selfum demden, ðonne ne demde us no God* (CP 53 415.7) – «Якби ми судили себе самі, Бог би нас не судив» (цитовано за Traugott [2, с. 257].

В умовних реченнях ДА могли бути використані сполучники *būtan*, *būtom* [10, с. 83] у значенні «*unless, if not*»:

(5) *Be hire is āwryten þæt hēo wel drohtnode tō ānum mæle fæstende, būtan hit frēolsdæg wære* (Ælfric's Lives of Saints, The Life of St. Aethelthryth, 996-997: 11) – «Про неї пишуть, що в неї добре виходило поститися, якщо це був не пісний день».

ДА сполучники *nymþe*, *nemne*, *nefen* функціонально відповідають сучасному англійському «*unless*». Напр.:

(6) ...*ful oft wit bēotedan þæt unc ne gedælde nemne dēað āna ðwiht elles* (The Wife's Lament, ≈ 1072:21-23) – «Дуже часто я клявся, що нас не розділять, якщо тільки смерть не розділить нас».

Ініціальну позицію ДА умовного речення могли заповнювати групові сполучники *if so be*, *so be* або *be so* у значенні «*if*» [3, с. 255].

На початку СА періоду сполучниково-прислівникова омонімія зберігалася у південних діалектах, але впродовж кількох століть її було нівельовано завдяки дії внутрішньосистемних чинників.

У СА мові найвживанішим умовним сполучником є (3)*if (that)*, який часто використовували у сполученні із сурядним *and*. Напр.:

(7) *And if he wil not suffre than, My pepull for to passe in pees* (The York Plays, 1376?-1569:157-58) – «І якщо він не постраждає, то мій народ прийде з миром».

Еквівалентами сучасних «*if only*» та «*provided that*» у середньоанглійській мові слід вважати «*so (that)*» та «*to that forward that*». Напр.:

(8) *God graunte me happe so that I might, Haue grace to gete goode companye*. (The York Plays, 1376?-1569:75-76) – «Бог дарує мені щастя, щоб я мав милість отримати хороше товариство».

Зафіксовано також умовні речення із сполучником «*but if / bot if*» – середньоанглійським відповідником сучасного сполучника «*unless*»:

(9) *That al the world ne mai thee save, Bot if that thou my conseil have* (Confessio Amantis, 1325?-1408:1.1545-46) – «Що увесь світ не зможе тебе врятувати, якщо ти не маєш моєї поради».

У деяких текстах СА зустрічається також умовний сполучник *if* у формі *yef*:

(10) *Yef I ne come ne sende, Tak thee husebonde* (King Horn, ≈1250:738-39) – «Якщо я не повернуся і не відправлю повідомлення, візьми свого чоловіка».

У сучасній англійській мові існують випадки вживання сполучників, які не містять семантики умовності, але використовуються в умовних реченнях. Для СА мови таке явище виявляється так само характерним. Напр.:

(11) *Then alle the wyyes in the worlde myght wynne **By the way** of ryght to aske dome* (Pearl, ≈1380:579-80) – «Усі люди у світі могли б виграти, якби вони просили про нагороду справедливо».

(12) *It schal noght fallen in mi slouthe*

***That I** ne wol thurghout fulfille*

Youre hestes at youre oghne wille. (Confessio Amantis, 1325?-1408:5.3654-56) – «Це не буде через мої лінощі, якщо я не повністю виконаю твої інструкції, як ти того хочеш».

У подальшому розвитку англійської мови, у ранньоніовоанглійський період зокрема, сполучники *so that* («if only»), *if case* і *without* втрачають здатність вживатися у значенні «*unless*» [13, с. 309]. Їхнім субститутом виступає *in case (that)*, початок становлення якого припадає на середньоанглійський період, однак широкого використання він набуває лише у РНА. Напр.:

(13) *And in case the Combat were for question of treason, he that was vanquished should bee foorthwith disarmed within the Lists* (The Booke of Honour and Armes, 1590:iv.83).

(14) *...to which Scholars may be removed and kept apart, in case thay be sick* ([НС] Hoole) (цитовано за М. Rissanen, [13, с. 309]).

У РНА текстах в ініціальній позиції головного речення, розміщеного у постпозиції до умовної клаузи, спорадично знаходимо кореляційний елемент *so* або *then*. Напр.:

(15) *And if so be it, while he sweteth, the botch called a[n]thrax or bubo do rise as it chaunceth often times, then thou shalt vse theese medicines* (Morwyng and Gesner, The Treasure of Evonymus, 1559:132).

Від СА мови РНА успадковує конструкцію *if so be*:

(16) *But if so be that any man finding and knowing me better armed, accompanied, or prepared than himselfe, will neuertheles offer me iniurie; in that case it is lawfull for me by words or deedes to repulse the iniurie, and bee reuenged notwithstanding mine aduantage, because it was his follie to offer offence, seeing my strength.* (The Booke of Honour and Armes, 1590: i.11)

На цьому етапі розвитку англійської мови для оформлення умовних речень з'являється конструкція *provided that*, приклади якої знаходимо у зразках офіційного стилю. Пор.:

(17) *His Majesty makes no Objection against it, provided that the Article in it which relates to the Prince de Vaudemont does take nothing from that Prince which was granted to him by the Treaty of Ryswick* (Instructions Manchester (in British dipl. inst.), 1925: ii.6).

Зростає частотність вживання підрядного сполучника *unless*, функції якого у попередній період історії мови виконували інші сполучники. Напр.:

(18) ...*that unless he can prove it is not lawful to be rich, we shall never admit his proofs* (Sir Richard Baker, William Prynne, *Theatrum redivivum*, 1662:65).

На всіх етапах розвитку англійської мови підрядний тип зв'язку часто оформлювався у безсполучниковий спосіб за рахунок паратаксисту, непоодинокі приклади якого знаходимо в сучасній англійській мові. Таке оформлення гіпотаксисту спостерігаємо, наприклад, у випадку експлікації наказового способу як субституту головної клаузи, що є характерним для усіх етапів розвитку мови. Напр.:

(19) ДА: *Seceap and ge it findap* (Mt (WSCp) 7.7) – «Шукай і ти знайдеш це» (Якщо ти шукатимеш, ти знайдеш це) (цитовано за Traugott, 1992:259).

(20) СА: *Swere this, and here I swere oure alliance*. (Canterbury Tales, Fr.IV, 1387-1400:8.357) – «Пообіцяй це і я пообіцяю наш альянс».

(21) РНА: *Pursue him quicklie, and he cannot scape*. (Marlowe, Edward II, 1594:II.iv)

Іншим маркером умовності був порядок слів у клаузі. У ДА мові порядок слів у головному і підрядному реченні відрізнявся. У головному реченні дієслово найчастіше знаходилося у нефінальній позиції, у підрядному реченні – у фінальній [2, с. 170].

Обернений порядок слів VSO як маркер умовності не був характерною рисою ДА підрядних речень, однак його приклади трапляються у різних текстах:

(22) *eaðe mihte þes cwyde bein læwedum mannum bediglod, nære seo gastlice getacning* (Genesis, II.368-70) – «Це висловлювання могло б легко бути прихованим від мирянина, якби не його духовне значення» (цитовано за Mitchell [10, с. 99]).

Реалізація умовного типу зв'язку шляхом зміни позиції дієслова у реченні у цілому є вживаним у мові середньоанглійського періоду. Загалом, у СА мові в обох клаузах порядок слів у більшості випадків відповідає моделі S(Aux)VO [14, с. 62]. SOV-модель, властива підрядним реченням ДА мови, зникає на початку СА періоду. Як пише Д. Лайтфут, перехід від SOV до SVO-моделі спочатку відбувся у головному реченні, а вже потім у підрядному [1, с. 154]. Порядок слів на зразок VSO також трапляється у складних синтаксичних цілих СА періоду, особливо після певних прислівників [15, с. 171].

Надання реченню значення умовності могло відбуватися за рахунок порядку (Aux)SOV:

(23) *Bot wolde God that grace sende, That toward me my lady wende As I towardes hire wene!* (Confessio Amantis, 1325?-1408:1.2373-75) – «Якби тільки Бог послав прощення, моя дама б повернула жадані думки до мене, як я роблю до неї».

Іншим варіантом порядку слів для вираження умовності був (Aux)SVO:

(24) *Wile he trowe me, Chaffare shal he late be*. (Havelok the Dane, 1280-1290:1656-57) – «Якщо він прислухається до моєї поради, він перестане займатися торгівлею».

У РНА і сучасній англійській мові порядок слів завжди S(Aux)VO. Клауза із оберненим порядком слів, як правило, передує головному реченню, хоча інколи слідує за ним. В умовних реченнях із оберненим порядком слів найчастіше зустрічаються дієслова *be*, *have*, *do* [13, с. 308]. Як маркер умовності у РНА мові міг виступати порядок слів (Aux)SVO:

(25) *Would I haue my flesh Torne by the publique hooke, these qualified hangmen Should be my company* (Ben Jonson, Sejanus, 1603, Act 2:56).

Таким чином, на усіх етапах розвитку англійської мови сполучники були головними маркерами умовності. Їх склад варіювався, однак семантично вони є відповідниками основних сучасних сполучників умовності, а саме *if*, *unless*, *provided that*, *in case that*. Окрім сполучників як гіпотактичних засобів для досягнення значення умовності використовували також наказовий спосіб і порядок слів. Випадки їхнього використання як маркерів умовності не були дуже частими ані на ранніх, ані на пізніших етапах розвитку англійської мови, однак такі речення існували і тому заслуговують на увагу.

Література:

1. **Lightfoot D.** Principles of Diachronic Syntax / D. Lightfoot. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1979. – 428 p.
2. **Traugott E. C.** Syntax / E. C. Traugott // The Cambridge History of the English Language [ed. by Richard M. Hogg]. – Volume 1. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 588 p.
3. **Visser F. Th.** An Historical Syntax of the English Language / F. Th. Visser. – Netherlands: Leiden, 1972. – 1299 p.
4. **Kastovsky D.** Historical English Syntax / D. Kastovsky. – New York: Mouton de Gruyter, 1991. – 501 p.
5. **Буніятова І. Р.** Становлення складнопідрядного речення в давньогерманських мовах (IV-XIII ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. Р. Буніятова. – 2004. – 33 ст.
6. **Буніятова І. Р.** Типологія мовних змін в історичній перспективі / І. Р. Буніятова. - Електронний ресурс. – Режим доступу до ресурсу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vknlu/fil/2009_1/8.pdf
7. **Грачова І. Є.** Становлення класу слів-квантифікаторів в англійській мові (VII – XVII ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. Є. Грачова. – 2008. – 19 с.
8. **Снісаренко І. Є.** Інфінітивна конструкція з прийменником FOR у середньоанглійській мові: семантика та функціонування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. Є. Снісаренко. – 2002. – 21 с.
9. **Leith D.** A Social History of English / Dick Leith. – London: Routledge, 1997. – 266 p.
10. **Mitchell B.** A Guide to Old English / Bruce Mitchell, Fred C. Robinson. – Oxford: Blackwell Publishers, 1992. – 376 p.

11. **Gotti M.** English Historical Linguistics 2006 / Maurizio Gotti, Marina Dossena, Richard Dury. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006. – 259 p.
12. **Baugh A. C.** A History of the English Language / A. C. Baugh, T. Cable. – London: Routledge, 2002. – 447 p.
13. **Rissanen M.** Syntax / Matti Rissanen // The Cambridge History of the English Language [ed. by Roger Lass]. – Volume 3. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 729 p.
14. **Momma H.** The History of the English Language / H. Momma, M. Matto. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2008. – 690 p.
15. **Barber Ch.** The English Language. A Historical Introduction / Charles Barber, Joan C. Beal, Phillip A. Shaw. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 306 p.
16. **Corrie M.** Middle English – Dialects and Diversity / M. Corrie // The Oxford History of English [ed. by Lynda Mugglestone]. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – p. 86-120.
17. **Fischer O.** Syntax / Olga Fischer // The Cambridge History of the English Language [ed. by Norman Blake]. – Volume 2. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 676 p.

Кхеліл Олеся Ігорівна

Парадигма гіпотактичних і паратактичних засобів на позначення умовного підрядного зв'язку в англійській мові (діахронний аспект)

***Ключові слова:** гіпотаксис, паратаксис, умовний підрядний зв'язок, складне синтаксичне ціле.*

У статті оглядово проаналізовано особливості дослідження синтаксичних характеристик складного речення у давньоанглійській, середньоанглійській та ранньонорманнській мові; визначено основні сполучникові засоби, які використовували для вираження значення умовності на трьох етапах розвитку англійської мови як засоби гіпотактичного зв'язку; визначено додаткові паратактичні засоби на позначення умовності, а саме використання наказового способу і оберненого порядку слів.

Кхелил Олеся Игоревна,

Парадигма гипотактических и паратактических средств для обозначения условной придаточной связи в английском языке (диахронный аспект)

***Ключевые слова:** гипотаксис, паратаксис, условная придаточная связь, сложное синтаксическое целое.*

В статье проанализированы особенности исследования синтаксических характеристик сложноподчинённого предложения в древнеанглийском, среднеанглийском и ранненовоанглийском языке; определены основные союзные средства, которые использовали для выражения значения условности на трех этапах развития английского языка как средства гипотаксиса; определены и проанализированы

дополнительные паратактические средства для обозначения условности, а именно использование повелительного наклонения и обратного порядка слов.

Khelil Olesya Ihorivna,

The paradigm of hypotactic and paratactic means for indication of conditional subordinate relation in the English language (diachronic aspect)

Key words: *hypotaxis, parataxis, conditional subordinate relation, complex syntactic unit*

The article shortly describes the peculiarities of the research of the main syntactic features of old English, Middle English and Early New English; analyses the results of the researches conducted by E. Traugott, B. Mitchell, F. Th. Visser, M. Rissanen and others; outlines the main means of conjunction that were used to express the conditional meaning in Old English, Middle English and Early New English as the means of hypotaxis; gives the examples of the most frequently used Old English conjunctions (gif...þonne; and gif; būtan, būtom; þar; nymþe, nemne, nefen), Middle English conjunctions (if (that); so that; to that forward that; but if; yef), Early Middle English conjunctions (in case (that); and if so be; provided that; unless); it also reveals additional paratactic means to indicate conditionality, namely the use of imperative mood and reversed word order, the former being very productive in Old English, Middle English and Early New English, the latter – in Middle English mainly.